

Bespiegelingen over de revolutie in Frankrijk

De manier waarop wij nu naar de werkelijkheid kijken, is grotendeels gevormd in de tijd van de Verlichting. Dat was een tijd waarin er met een nieuwe, moedige blik naar de wereld werd gekeken en waarin grote maatschappelijke en politieke veranderingen werden bewerkstelligd. Het denken van de Verlichtingsfilosofen is nog altijd zeer actueel. Bovendien beschikten ze veelal over een messcherpe pen. Het blijft ook een literair genoegen om ze te lezen.

Jabik Veenbaas en Uitgeverij Wereldbibliotheek ontsluiten filosofische en literaire parels uit die periode in uitstekende vertalingen en prachtige uitgaven. Zo zullen onder meer nog verschijnen: Thomas Paine, *De rechten van de mens* en Jean le Rond d'Alembert, *Inleiding tot de Encyclopedie*. Reeds zijn verschenen: Julien Offray de Lamettrie, *Het geluk* en Mary Wollstonecraft, *Pleidooi voor de rechten van de vrouw*.

Edmund Burke

Bespiegelingen
over de revolutie
in Frankrijk

Vertaling en inleiding
door Jabik Veenbaas

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectbeurs
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *Reflections on the Revolution in France*

© Nederlandse vertaling Jabik Veenbaas /

Uitgeverij Wereldbibliotheek 2019

© Inleiding Jabik Veenbaas 2019

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Bureau Beck

NUR 730

ISBN 978 90 284 2771 6

www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

Edmund Burke: het oog in de revolutionaire storm	7
<i>Inleiding door Jabik Veenbaas</i>	
Verantwoording	33
Bespiegelingen over de revolutie in Frankrijk	35
<i>en over de activiteiten van bepaalde genootschap- pen in Londen die betrekking hebben op die gebeurtenis in een brief die bedoeld was voor een heer in Parijs</i>	
Het slot van Burkes <i>Toespraak voor de kiezers van Bristol</i>	403
Geraadpleegde literatuur	409
Noten	411

Edmund Burke: het oog in de revolutionaire storm

DOOR JABIK VEENBAAS

‘Als iemand toevallig met Burke onder een afdak zou gaan staan om te schuilen voor een bui, zou die zeggen: “Dit is een uitzonderlijk man.” Als Burke een stal zou binnengaan om zijn paard te laten zadelen, zou de stalknecht zeggen: “We hebben hier een uitzonderlijk man.”’ Deze lof werd Edmund Burke in het jaar 1784 toegezwaaid door Samuel Johnson, een gezaghebbend orakel in het intellectuele Engeland van die dagen. Al jarenlang had Burke deel uitgemaakt van Johnsons fameuze Literary Club, met grootheden als de schilder Joshua Reynolds en de acteur David Garrick, en de twee hadden al menigmaal de degen met elkaar gekruist. Gekruist, inderdaad, want politiek stonden ze recht tegenover elkaar. Johnson was namelijk Tory, terwijl Burke inmiddels al een kleine twintig jaar lang parlamentslid was voor de Whigs.

Zijn vader wilde aanvankelijk dat Edmund jurist werd, net als hijzelf. Maar Edmund brak zijn rechtenstudie af en volgde zijn schrijversaspiraties. In 1756 verscheen zijn eerste boek: *A Vindication of Natural Society*, een kritiek op het werk van de deïst en Tory Henry Bolingbroke, waarin Burke op volstrekt satirische toon stelde dat de mens de beschaving aan de kant moest zetten en moest terugkeren naar de

natuurtoestand. Het boek kende een gunstig onthaal, maar werd niet door iedereen begrepen; sommigen meenden dat het door Bolingbroke zelf was geschreven. Bij de tweede druk moest Burke dan ook een voorwoord toevoegen waarin hij zijn satirische intenties nog eens verduidelijkte.

In 1757 publiceerde hij *A Philosophical Enquiry into the Origins of Our Ideas of the Sublime and the Beautiful*, een werk dat hij al op 23-jarige leeftijd had voltooid. Het boek vestigde Burkes reputatie en betekende een mijlpaal op het terrein van de esthetica. Het maakte indruk op grote achttiende-eeuwse denkers als Gotthold Ephraim Lessing, Immanuel Kant en Adam Smith en wordt ook vandaag de dag nog veel gelezen. Het boek trok ook buiten Engeland al snel aandacht. De filosoof Mendelssohn publiceerde in 1758 een uitgebreide Duitse samenvatting van het boek en al in 1765 verscheen er een Franse vertaling.

Het waren productieve jaren voor Burke. Nog in datzelfde jaar 1757 bracht hij samen met zijn goede vriend (vermoedelijk geen familie) Will Burke *An Account of the European Settlements in America* uit, waarin de toestand van de Engelse koloniën in Amerika aan kritische analyse werd onderworpen. De auteurs keerden zich fel tegen de politiek van uitbuiting en onderdrukking zoals die in het verleden door de Spanjaarden en de Nederlanders werd gehanteerd. Ze pleitten voor het stimuleren van de economieën in de koloniën, bijvoorbeeld door deze de vrijheid te geven hun eigen waren te exporteren. Ook dit boek werd een groot succes. Er kwamen verschillende drukken uit en al snel verschenen er vertalingen in het Italiaans, Frans en Duits.

De parlementariër

Burke vatte nu het plan op om een geschiedenis van Engeland te schrijven. Het zou een kort, handzaam boek moeten worden, met veel analyse. Maar dit project heeft hij nooit kunnen voltooien, vooral omdat hij met zijn boeken toch te weinig verdiende om zijn gezin – hij was inmiddels getrouwd – te kunnen onderhouden. In 1759 werd hij privésecretaris van William Gerard Hamilton, een puissant rijke man, die al sinds 1754 in het parlement zat. Het betekende Burkes eerste kennismaking met de actieve politiek.

Hij zou vier jaar bij Hamilton blijven, tot 1764, maar nam daarna ontslag, omdat zijn patroon te veel van hem eiste en hem te weinig tijd liet om te schrijven. In 1765 trad hij, opnieuw als privésecretaris, in dienst bij de markies van Rockingham, een prominente Whig. Burkes loopbaan raakte nu in een stroomversnelling. Rockingham werd namelijk benoemd tot regeringsleider en Burke kreeg een functie in het Engelse kabinet. In datzelfde jaar 1765 werd hij zelf lid van het Lagerhuis voor het kleine district Wendover.

Burke bleek over machtige oratorische talenten te beschikken en maakte al snel furore in het parlement. Hij had zijn politieke richting gevonden en zou uitgroeien tot de grote ideoloog van de politieke koers die door Rockingham werd voorgestaan. En niet alleen als spreker maakte hij faam, hij publiceerde ook het ene politieke pamflet na het andere. De regering-Rockingham kwam overigens al in 1766 ten val en de Rockingham Whigs werden nu veroordeeld tot langdurige oppositie.

De Whigs, die na de Glorious Revolution decennialang

aan de macht waren geweest, hadden van meet af aan gepleit voor constitutionalisering van het koningschap, dus voor inperking van de koninklijke macht en vergroting van de macht van het Engelse parlement. George II, die in 1760 op de troon was gekomen, moest daar niets van hebben en stelde juist alles in het werk om het koningschap te versterken. Hij probeerde de benoeming van de ministers in eigen hand te houden en parlamentsleden door middel van gunsten voor zich te winnen. In pamfletten als *Thoughts on the Cause of the Present Discontents* (1770) keerde Burke zich tegen dit despotische streven.

Thoughts on the Cause of the Present Discontents kan worden gezien als een van de eerste pleidooien voor een partijdemocratie. Burke sprak zich in het pamflet namelijk uit voor versterking van de politieke positie van het Engelse parlement door middel van politieke groeperingen die meer waren dan een 'factie', meer dan de tijdelijke, opportunistische bundeling van individuen. De facties moesten volgens hem veranderen in 'partijen', politici die 'verenigd zijn om door hun gezamenlijke inspanningen het nationaal belang te bevorderen, op basis van een politiek principe waarover ze het allemaal eens zijn'. Ook wanneer dergelijke partijen geen regeringsmacht hadden, zouden ze zich als oppositiepartij staande houden, om uiteindelijk weer als krachtige eenheid te kunnen gaan regeren wanneer de gelegenheid zich voordeed. Burke zag zijn eigen politieke groepering, de Rockingham Whigs, als zo'n op principes berustende partij.

In november 1774 werden er nieuwe parlamentsverkiezingen gehouden en Burke kon zich ditmaal kandidaat stel-

len voor de grote stad Bristol. En hij werd gekozen, samen met een andere kandidaat, Henry Cruger. Op 3 november 1774 hielden de twee kersverse parlamentsleden hun overwinningstoespraak. Cruger sprak het eerst. Hij beloofde nederig om zich door de instructies van zijn kiezers te laten leiden. Vervolgens kwam Burke aan het woord. Die toonde zich niet bereid om zijn kiezers in de roes van zijn uitverkiezing naar de mond te praten. Alvorens zijn toespraak af te sluiten ging hij nog eens uitvoerig in op de belofte van Cruger. Zeker, zegt Burke, een parlamentslid dient goed te luisteren naar de opvattingen van de kiezers van zijn district. Maar het is een misvatting om te denken dat het zich slaafs door die opvattingen moet laat leiden. Want het parlement 'is geen *congres* van ambassadeurs met uiteenlopende en tegengestelde belangen', maar 'een *overlegorgaan* van één land, met één belang, dat van het geheel, waar geen voorrang dient te worden gegeven aan lokale doeleinden en lokale vooroordelen, maar aan het algemeen goed, dat voortkomt uit de algemene redelijkheid van het geheel'. Hij ziet in dat het voor de parlementariër niet gemakkelijk is om zich aan die doelstelling te houden, 'vooral nu, nu men zo sterk geneigd is om zich te laten meeslepen in de gevaarlijke uitersten van slaafse volgzaamheid of woest populisme'. Burkes doordachte analyse van de taak van de volksvertegenwoordiger is tot op de huidige dag onderwerp van debat.

De koloniale politiek

In de jaren zeventig van de achttiende eeuw begonnen de Amerikaanse koloniën zich te roeren. In 1773 werd in het En-

gelse parlement de Tea Act aangenomen, die bepaalde dat de Amerikaanse kolonisten belasting moesten gaan betalen over thee. Dit leidde tot hevige protesten in Amerika en tot de Boston Tea Party, waarbij als indianen vermomde kolonisten meer dan driehonderd kisten thee in de haven van Boston haven kieperden. De Amerikaanse opstand was geboren.

Burke, die de kolonisten al in *An Account of the European Settlements in America* met begrip tegemoet was getreden, hield een indrukwekkende rede in het Lagerhuis waarin hij namens de Rockingham Whigs pleitte voor intrekking van de theebelasting en voor een minder repressief koloniaal beleid in Amerika. Hij meende dat Engeland de Amerikanen diende te zien als vrije Engelse burgers en dat verdere onderdrukking rampzalige gevolgen zou hebben. Maar hij wist het parlement niet aan zijn zijde te krijgen en de theebelasting werd gehandhaafd.

Hij bleef hartstochtelijk pleiten voor verzoening. Bijvoorbeeld in zijn 'Speech on Moving his Resolutions for Conciliation with the Colonies', een geïnspireerde en profetische rede van maar liefst tweeënhalf uur, waarin hij zijn uiterste best deed om Engeland van oorlog met Amerika af te houden en uitweidde over de vrijheidsgeest die bezit had genomen van de kolonisten. Indien Engeland de Amerikaanse eisen inwilligde en Amerika grotere vrijheid toestond, stelde hij, zouden zowel het moederland als de koloniën daarvan profiteren.

Het Lagerhuis luisterde vol bewondering, maar wijzigde zijn ramkoers niet en in 1776 brak de Amerikaanse vrijheidsoorlog uit. De kwalijke gevolgen van de oorlogspolitiek leidden er in 1782 echter toe dat het kabinet North het veld

moest ruimen en dat koning George II Rockingham een nieuwe kans gaf om zich als regeringsleider te bewijzen. De van meet af aan verzoeningsgezinde Rockingham leek de aangewezen figuur om de oorlog met Amerika te beëindigen. Burke, ideoloog van dienst bij de Rockingham Whigs, werd aangesteld als betaalmeester-generaal en lid van de Privy Council, de geheime adviesraad van de Britse koning.

Het jaar daarop, in 1783, werd de vrede met Amerika getekend. Maar het noodlot sloeg toe voor de Rockingham Whigs. Hun leider, die altijd al een zwakke gezondheid had gekend, werd ziek en stierf plotseling. Na enkele machtswisselingen in het kabinet werd in 1783 William Pitt de jongere door de koning aangesteld als premier, en de Whigs moesten opnieuw plaatsnemen in de oppositiebanken, nu onder leiding van Charles James Fox.

Burke stelde niet alleen belang in Amerika. Al vanaf de jaren 1770 had hij zich beziggehouden met de manier waarop de Britse East India Company en de Engelse overheid waren omgegaan met India. In 1781 was hij lid geworden van de parlementaire commissie die onderzoek deed naar de handel en wandel van de nieuwe Britse bestuursinstellingen in India. Het werd van een van de hoofdthema's in zijn parlementaire loopbaan. Met grote felheid keerde hij zich tegen de willekeur en de onderdrukking waarmee de Indiërs werden behandeld. Zijn belangrijkste mikpunt was Warren Hastings, van 1773 tot 1785 gouverneur-generaal van India. Vooral door Burkes toedoen kwam het in 1786 uiteindelijk tot een officiële aanklacht van het Lagerhuis. Het proces tegen Hastings nam zeven jaar in beslag en Burke fungeerde als leider van de aanklagers.

De Franse Revolutie

Burke was lange tijd een zeer vooraanstaand parlementslid geweest. Maar aan het eind van de jaren 1780 leek hij zijn tijd te hebben gehad. Soms sprankelde hij nog als vanouds, maar het gebeurde geregeld dat zijn redes rommelig werden, dat zijn aanvallen zich te veel op personen richtten en dat zijn kritiek op de invloed van de koning een te voorspelbaar en zelfs wat paranoïde karakter kreeg.

Toen in 1789 de Franse Revolutie uitbrak, bleek de oude beer echter nog wel degelijk te kunnen dansen. In Engeland werd aanvankelijk positief gereageerd op de gebeurtenissen in Frankrijk. Het meer behoudende deel van het Engelse volk stelde met voldoening vast dat de oude rivaal Frankrijk aan chaos ten prooi raakte, terwijl de radicalen juist een nieuwe dageraad voor de wereld ontwaarden. Charles James Fox, de opvolger van Rockingham als leider van de Whigs, liet zich in lyrische bewoordingen uit. ‘Dit is echt de grootste gebeurtenis die de wereld ooit gekend heeft!’ schreef hij in juli 1789. Sommige Engelsen zagen gelijkenis met hun eigen revolutie, de Glorious Revolution van 1688, die Engeland had verlost van de dictator Jacobus II.

Burke nam echter dadelijk een sceptische houding aan. In augustus 1789, amper drie weken na de bestorming van de Bastille, wijdde hij, in een brief aan zijn oude vriend Lord Charlemont, weliswaar nog enkele waarderende woorden aan het revolutionaire elan, maar uitte hij tegelijk al zijn zorg over de onstuimige geest die bezit had genomen van de Parijse revolutionairen: ‘Als het hier niet om incidenten

gaat, maar om een typerende ontwikkeling, dan is dat volk niet geschikt voor de vrijheid...'

In november 1789 ontving hij een brief van Charles Depont, een jongeman van net in de twintig die vier jaar eerder met zijn vader bij de Burkes te gast was geweest. De jongeman bewonderde Burke en bekende dat 'zijn hart voor het eerst in naam van de vrijheid had geklopt' toen hij Burke daarover had horen spreken. Hij wilde daarom dolgraag weten hoe deze tegenover het revolutionaire Frankrijk stond.

Depont hoopte duidelijk op Burkes instemming en dat viel ook wel te begrijpen. Burke had zich in zijn redes en publicaties dikwijls van zijn hervormingsgezinde kant laten zien. Zo had hij fel gepleit voor terugdringing van de macht van de koning in het Engelse staatsbestel en in de debatten rond de Amerikaanse koloniën en de Britse heerschappij in India steevast de kant gekozen van de onderdrukte partij. Burkes opvattingen over het belang van een sterke aristocratie, de bescherming van grondbezit en zijn bijvoorbeeld al in *A Vindication of Natural Society* getoonde argwaan jegens een te abstracte en theoretische benadering van de politiek konden de jonge Fransman gemakkelijk zijn ontgaan.

Burkes antwoord bestond in eerste instantie uit een lange brief van zo'n vijfduizend woorden, die hij voorzichtigheidshalve niet meteen verstuurde, maar pas later, na herhaald aandringen van Depont. In die brief toonde hij zich uiterst somber over de perspectieven van Frankrijk en voorspelde hij dat het land duistere tijden tegemoet zou gaan.

In januari 1790 hoorde Burke dat dr. Richard Price, een

beroemde Engelse dissenter, op 4 november 1789 een preek had gehouden voor de Revolution Society, tijdens de jaarlijkse herdenkingsbijeenkomst die dat genootschap hield om de Glorious Revolution te herdenken. Die preek, inmiddels in gedrukte vorm verschenen onder de titel *A Discourse on the Love of our Country*, bevatte euforische passages over de revolutionaire ontwikkelingen in Frankrijk.

Burke las de preek en wond zich er enorm over op. Hij beseftte nu pas goed dat de gistingen in Frankrijk ook konden uitlopen op een bedreiging voor het Engelse staatsbestel. Ouder gewoonte klom hij in de pen en begon hij een pamflet te schrijven waarin hij zijn zorgen verwoordde. Dat werd al in februari 1790 aangekondigd in de pers, maar won voortdurend aan substantie en omvang, zodat de publicatie nog een tijdlang op zich liet wachten. Intussen begon Burke zich ook in het Lagerhuis op steeds virulentere toon over de Franse kwestie uit te spreken. Als gevolg daarvan kwam het tot botsingen met zijn oppositieleider Charles Fox, die in zijn radicale, pro-revolutionaire koers volhardde. Premier Pitt koos de kant van Burke. De Whigs raakten verdeeld.

De Bespiegelingen

Op 1 november 1790 verschenen dan eindelijk de *Bespiegelingen over de revolutie in Frankrijk*.

Burke gaf het boek de vorm van een brief, omdat hij zijn gedachten over de Franse Revolutie aanvankelijk had geuit in de brief aan zijn jonge Franse vriend Depont en het naderhand, toen het werk onder zijn handen groeide, lastig vond om die werkwijze nog te veranderen. Al vanaf het eind

van de zeventiende eeuw was de briefvorm in de Engelse context gebruikt voor politieke pamfletten. Het genre werd al snel dusdanig populair dat Jonathan Swift het in 1696 kon parodiëren met zijn werkje ‘Mechanical Operation of the Spirit’. Ook in de achttiende eeuw bleef de briefvorm in zwang. Zo werd deze in de roman veelvuldig gebruikt – denk maar aan *Julie ou La nouvelle Heloise* van Jean-Jacques Rousseau of aan de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van onze eigen Betje Wolff en Aagje Deken. Burke zelf had hem al enkele malen eerder benut, bijvoorbeeld in zijn *Letter to the Sheriffs of Bristol* (1777), een van de pamfletten waarin hij pleitte voor een vredelievende koers ten aanzien van de Amerikaanse koloniën. De briefvorm lag Burke: die bood hem de mogelijkheid om zijn grote redenaarsgaven uit te buiten. Strakke feitelijke argumentatie, pakkende metaforen, bijtend sarcasme, suikerzoet sentiment – Burke benut zijn hele oratorische palet om de lezer te bewerken. En met al die variatie behoudt het boek iets van de spontaneiteit van een Lagerhuisrede.

Burkes vertrekpunt in de *Bespiegelingen* is zijn antwoord op de vraag van Depont: hoe staat u, en hoe denkt de Britse samenleving in het algemeen, tegenover de ontwikkelingen in Frankrijk? Depont had deze vraag al in zijn brief van november 1789 gesteld, maar haar in een latere brief nog eens met enige aandrang herhaald. In die laatste brief had Depont bovendien geschreven over twee Londense genootschappen, de Constitutional Society en de Revolution Society, die zich publiekelijk lovend over de Franse Revolutie hadden uitgelaten. Hij meende dat Burke hun gunstige oordeel wel zou delen.

Burke helpt hem in de *Bespiegelingen* snel uit de droom. Hij maakt duidelijk dat hij weinig moet hebben van de twee genootschappen in kwestie en levert felle kritiek op de preek die Richard Price op 4 november hield voor de leden van de Revolution Society. Hij is met name kritisch over de manier waarop Price de Franse Revolutie verbindt met de Glorious Revolution van 1688. Price interpreteert die Glorious Revolution veel te radicaal, vindt Burke. Waar de Franse Revolutie erop uit is de bestaande structuren van de samenleving te vernietigen, was de Glorious Revolution eerder op gericht die structuren te behouden en op behoudzame wijze te hervormen.

Engeland moet het voorbeeld van de Fransen dan ook beslist niet volgen. Burke stelt dat de Franse Revolutie onnodig is geweest en dat het *ancien régime* zijn wolfstanden allang was kwijtgeraakt. Dat regime toonde zich, toen het in 1789 de Franse staten bijeenriep om over de economische malaise van het land te spreken, meer dan bereid om hervormingen door te voeren.

Voor de inrichting van de nieuwe Nationale Vergadering heeft hij geen goed woord over. De derde stand, die van de gewone en vaak laagopgeleide burgers, heeft daarin evenveel vertegenwoordigers als de beide andere standen samen en zal het nieuwe orgaan volgens hem al snel gaan domineren. Bovendien zal het grote aantal praktiserende juristen de onrust en de agressiviteit aanwakkeren. Ook van de representanten van de geestelijkheid heeft hij een lage dunk: het zijn voor het merendeel machtshongerige dorpspastoortjes zonder praktische politieke ervaring. Een belangrijke fout is verder dat men het grondeigendom geen rol

geeft in het staatsbestuur – dat zal volgens Burke onvermijdelijk tot destabilisatie leiden.

Van een verstandig evenwicht tussen de verschillende staatsmachten is volstrekt geen sprake. De koning is zijn zelfstandige positie kwijtgeraakt en loopt aan de leiband van de Nationale Vergadering. De afschaffing van de oude gerechtshoven, de *parlements*, heeft geleid tot het verdwijnen van een onafhankelijke rechterlijke macht. En de afwezigheid van een controlerende senaat vergroot de kansen op despotisme.

Ook het nieuwe kiesstelsel vertoont volgens Burke ernstige tekorten. Het is om te beginnen inconsequent. Terwijl in de filosofie van de mensenrechten de volstrekte gelijkheid van iedereen wordt gepropageerd, stelt men bij verschillende representatieve organen financiële eisen aan de kandidaten. De korte zittingstermijnen van de leden van de Nationale Vergadering leiden ertoe dat politici niet de kans krijgen om de noodzakelijke ervaring op te doen. Bovendien kunnen ze moeilijk ter verantwoording worden geroepen door de grote afstand die er bestaat tussen hen en de kiezers. De zelfstandige positie van de departementen verzwakt daarnaast de eenheid van het land.

In de radicale lijn van de nieuwe Nationale Vergadering heeft hij geen enkel vertrouwen. Dat orgaan heeft nodeloos grote schade aangericht. Hij walgt van de manier waarop men in oktober 1789 de koning en zijn familie heeft behandeld. Dit gewelddadige optreden zal volgens Burke in de toekomst alleen nog maar meer geweld kunnen uitlokken. Door de ontmanteling van adel en Kerk, de grootschalige confiscaties van het oude grondbezit en de reorganisatie van

het leger is er een toestand van ontreddeering ontstaan, en daarbij verslechtert de financiële situatie van het land zinderogen door de desastreuze assignatenpolitiek. De afbraak van adel en Kerk heeft daarbij noodlottige gevolgen voor de omgangsvormen, omdat de geest van de edelman en de geest van de godsdienst nu hun heilzame invloed verliezen.

De politiek van de Nationale Vergadering is uitsluitend gebaseerd op abstracte theorieën over de mensenrechten en Burke wijst zo'n abstracte benadering met grote stelligheid af. Rechten en vrijheden van mensen dienen niet vanuit de theorie te worden opgelegd, maar langs lijnen der geleidelijkheid te groeien vanuit de traditie en de geschiedenis. En staatsvorming is geen a-prioriwetenschap, geen zaak van abstracte regels, maar een praktische, op ervaring gestoelde kunde. Het is een organisch proces, waarin de wijsheid van vele generaties samenkomt en de vluchtige belangen van het individu en de myopie van het moment worden overstegen.

Burke komt tot de slotsom dat de door Engeland gevolgde koers, die zich kenmerkt door respect voor het verleden, door aandacht voor de praktijk en door spaarzame, behoedzame hervormingen, veruit te prefereren valt boven de radicale weg van vernietiging en volledige vernieuwing die men in het revolutionaire Frankrijk heeft ingeslagen.

De pamflettenstrijd

De *Bespiegelingen* maakten grote indruk. Eind 1790 waren er in Engeland al meer dan 17.000 exemplaren verkocht. Het boek werd besproken in alle belangrijke tijdschriften en lokte heftige debatten uit. Regeringsgezinde kranten rea-